

УДК 911.3

Діденко К.Д.

РОЛЬ ГЕОГРАФІЧНОЇ НАУКИ В СТАНОВЛЕННІ І РОЗВИТКУ «ТУРИЗМОЛОГІЇ»

В багатьох країнах світу серйозне наукове вивчення туризму і підготовка кадрів для індустрії туризму зародилися в межах географічної освіти. Географія туризму – це галузь географічних знань про просторово-часові закономірності функціонування туризму як суспільного явища, займає особливе місце в процесі інтеграції наукового знання про туризм, а, отже, є невід’ємною складовою туризмології. Таким чином, в статті розглядаються методологічні засади географії туризму, як науки про геопросторову організацію туристичного процесу.

Ключові слова: географія туризму, рекреаційна географія, рекреація, туризм, територіальна рекреаційна система.

Во многих странах мира серьезное научное изучение туризма и подготовка кадров для этой сферы деятельности зародились в рамках географического образования. География туризма – это область географических знаний про пространственно-временные закономерности функционирования туризма как общественного явления, занимает особое место в процессе интеграции научного знания про туризм, и следовательно, является неотъемлемой частью туризмологии. В статье рассматриваются методологические основы географии туризма, как науки про геопространственную организацию туристического процесса.

Ключевые слова: география туризма, рекреационная география, рекреация, туризм, территориальная рекреационная система.

In many countries, serious academic study of tourism and training in this field of activity originated in geographical education. Geography of tourism - an area of geographical knowledge about the spatial patterns of hourly operation of tourism as a social phenomenon, has a special place in the integration of scientific knowledge about tourism and, therefore, is an integral part tourismology. The article deals with the methodological foundations of geography of tourism, as the science of geospatial organization of tourism

Key words: geography of tourism, recreation geography, recreation, tourism, recreation territorial system

Постановка проблеми. З другої половини ХХ ст. в розвинених країнах настав туристський бум. За минулі шість десятиріч міжнародний туризм зарекомендував себе як одна з найперспективніших та найдинамічніших галузей світової економіки (у структурі світового експорту на міжнародний туризм за даними ВТО у 2010 припадало 6% загальної вартості світового експорту товарів і послуг). Для багатьох країн

розвиток туризму є ключовим фактором соціально-економічного розвитку. Дедалі більше країн світу відкривають міжнародній спільноті свій туристський потенціал, інвестуючи значні кошти у розвиток туристичного сектору. Сьогодні сотні мільйонів людей залученні в сферу туризму, туристський рух набув по істині масового глобального характеру, що дало змогу визначити туризм як «феномен ХХ століття». Глобальний характер туризму, його багатогранний характер та значимість у світовій економіці, стали підґрунтям для виникнення і розвитку туризмології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До процесу теоретичного процесу осмислення туризму залучені відомі діячі вітчизняного туризму – В. Федорченко, В. Цибух, А. Матвієнко, М. Грицик, М. Шпарик, Е. Самарцев, Ю. Безукладніков, Е. Слобаденюк, В. Пазенок, І. Мініч, С. Горський, Т. Ткаченко; вчені географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка Б. Яценко, О. Любіцева, О. Бейдик; працівників державних інституцій сфери туризму та практичних організацій туристської галузі (Х. Роглев, В. Мацола, М. Євдокименко).

Мета і завдання статті. Обґрунтування місця та ролі географічної науки в становленні та розвитку туризмології.

Виклад основного матеріалу. Туризмологія – наука, яка синтезує дані різних наукових дисциплін, що вивчають туризм, таким чином сприяючи формуванню і розвитку цілісної концепції туризму. Виходячи з даного визначення, теоретико-методологічні положення туризмології повинні включати розробку філософських засад, принципів та підходів до різнобічного вивчення туризму як явища, спираючись на наявні досягнення галузевих наукових дисциплін, які займаються розробкою певних напрямків (аспектів) функціонування туризму[3]. Основними концептуальними складовими туризмології (без яких неможливо отримати інтегральне знання про туризм) є: філософія туризму, географія туризму, соціологія туризму, культурологія туризму, психологія та етика туризму, педагогіка туризму та праксеологія туризму (рис. 1).

Визнаний на Заході авторитет в галузі теоретичного вивчення туризму Дж. Джафарі (Університет шт. Вісконсін, США) підкреслює міждисциплінарний характер області знань про туризм, що не зводиться до простої їх суми. Це положення знайшло графічне відображення у вигляді відомої «ромашки Джафарі». На думку вченого, географічна наука займає особливе місце в процесі інтеграції наукового знання про туризм в силу її комплексності. В багатьох країнах світу серйозне наукове вивчення туризму почалось на географічних факультетах університетів, так як і система підготовки кадрів для індустрії туризму зародилася в межах географічної освіти. Особливе місце географії туризму серед інших складових туризмології можна обґрунтувати також такими аргументами: 1) сама сутність туризму як мобільної форми діяльності, оснований на доланні простору, пов'язана з територією, характером середовища в широкому розумінні цього поняття, є географічною; 2) своїм походженням

туризм зобов'язаний різноманітності географічних районів світу та намаганням людей познайомитися з цією різноманітністю; 3) цілі, види і форми туризму, а також вибір маршруту тісно пов'язаний з певними географічними районами та об'єктами; 4) вартість подорожі багато в чому залежить від відстані, транспортної доступності, наявності та обсягу рекреаційних ресурсів, що дає підставу віднести географічні чинники до ключових факторів розвитку туризму; 5) туризм – сектор світової економіки, що розвивається надшвидкими темпами, характеризується як загальними, що характерні для більшості країн тенденціями, так і специфічними рисами, що дозволяє говорити про просторові (географічні) особливості розвитку туристичної діяльності; 6) туризм – феномен глобального масштабу, що має яскраві регіональні особливості, дослідження яких і є головним завданням географії туризму.

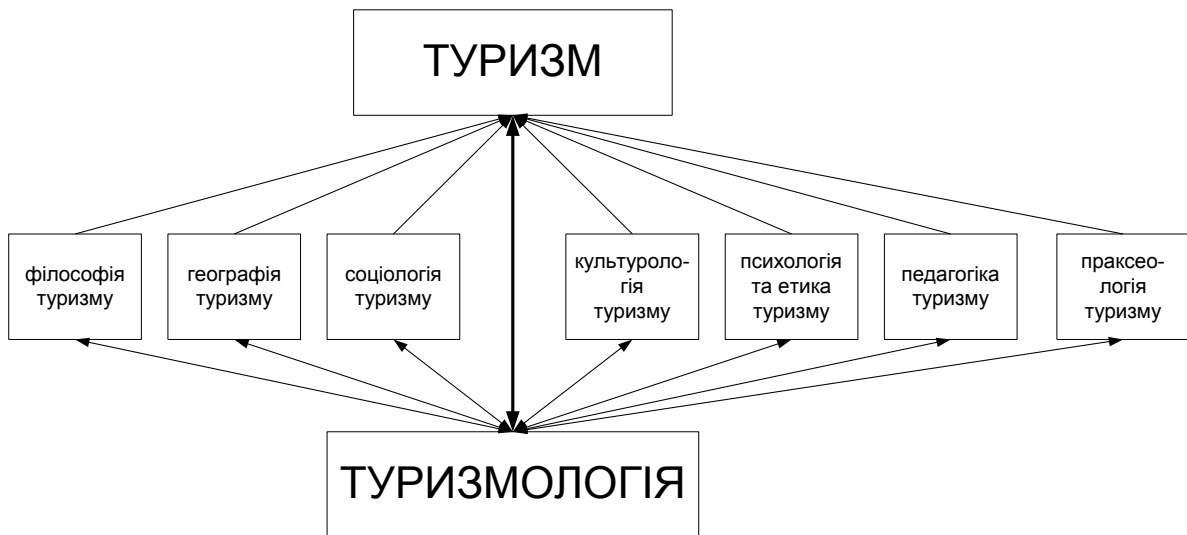

Рис. 1. Компонентна структура туризмології

Динамічність та масштабність туризму, його соціально-економічні наслідки стало тим об'єктивним підґрунтям, на якому сформувалося соціальне замовлення на географічні дослідження туризму. Погляди географів на туризм зазнавали змін протягом ХХ ст. З одного боку, це пов'язано з вдосконаленням методології географічної науки в цілому і географії туризму вчасності, поступовим розширенням знань про об'єкт дослідження. З іншого боку, розвиток самого об'єкту призводило до того, що старе явище поставало перед вченими в зовсім іншому світлі, змушуючи корегувати теорію. Певний час туризм був лише частиною географічного вивчення рекреації, однак він має всі необхідні ознаки самодостатності, щоб бути об'єктом дослідження представників географічної науки. Географія туризму на вітчизняних теренах формувалася протягом 60-80-х рр. ХХ ст. в складі рекреаційної географії, і визначалася як науковий напрямок, що вивчає територіальну організацію туристичного господарства, умови та особливості його розвитку в різних

регіонах. Її предметне коло, торкалося передусім питань територіальної організації туристичного господарства, яке розглядалось як «галузь народногосподарського комплексу, яка обслуговує туристів». Ця галузь сфери обслуговування є комплексною, спеціалізованою, розвивається на основі ефективного використання туристичних ресурсів, а найефективнішою формою територіальної організації є ТРС (територіальні рекреаційні системи). Таким чином, географія туризму в складі рекреаційної географії розглядала саме туристичне споживання, а основними формами територіального зосередження туристичного споживання є ТРС, які формувалися на основі певних ресурсів як цільові керовані об'єкти з виконанням відновлювальної функції. Концепція ТРС була викладена в 1975 р. в колективній монографії «Теоретичні засади рекреаційної географії» під редакцією В.С. Преображенського. В даному дослідженні ТРС визначається як соціальна географічна система, що складається із взаємопов'язаних гетерогенних елементів: групи відпочиваючих, природних і культурних комплексів, технічних споруд, обслуговуючого персоналу та органу управління. Головною фігурою всієї побудови, системоутворюючим початком стала людина, що для радянської географії того періоду стало великим проривом. Виникнення, функціонування і розвиток рекреаційної системи розглядався крізь призму потреб людини у відновленні її здоров'я і працездатності, розширеному відновленні фізичних і психоемоційних сил. Модель ТРС мала антропоцентричний характер, в неї була введена спеціальна підсистема «група відпочиваючих», якій відводилося центральне місце: вона висувала вимоги до всіх інших елементів ТРС. Підсистема «природні і культурні комплекси» виступає в якості ресурсів і умов задоволення рекреаційних потреб. Вперше було запропоновано враховувати фізіологічну комфортність природних умов для організації відпочинку та соціально-психологічну атрактивність ландшафтів, природних і культурно-історичних об'єктів. Підсистема «технічні споруди» повинна забезпечити життєдіяльність відпочиваючих та місцевого населення, а також задовольняти специфічні рекреаційні потреби. Підсистема «обслуговуючий персонал» націлена на досягнення ефективності та якості відпочинку. Підсистема «орган управління» вирішує завдання оптимальної взаємодії елементів ТРС і спрямовує розвиток всієї системи спираючись на матеріально-фінансові та організаційні важелі. Поняття про ТРС як структурну одиницю територіальної організації туризму, що є складовою рекреаційної діяльності, є основоположним в географії туризму. Саме на базі ТРС різного типу та рангу формується пропозиція і реалізується попит (мета подорожі). ТРС становлять ресурсну основу всіх форм рекреаційної діяльності, їх структура та організація, характер зв'язків та особливості функціонування в сучасних умовах дозволяють розглядати ТРС, як ринки туристичних послуг різного масштабу [3]. В процесі формування географії туризму як окремої географічної науки, виокремились два основних напрямки географічного дослідження туризму:

1 – частковий, оснований на трактуванні туризму як форми активного відпочинку, що носить переважно спортивно-оздоровчий характер, і виходячи з цього, основна увага приділялась дослідженню рекреаційних ресурсів та можливості їх використання в спортивно-оздоровчій діяльності засобами туризму;

2 – комплексний, при якому туризм розглядався як специфічна галузь сфери обслуговування населення, функціонування якої є міждисциплінарною проблемою, яка може бути вирішена на основі загальногеографічного підходу, що об'єднує дослідження рекреаційних ресурсів та територіальної організації туристського господарства. Вирішальне значення на розвиток цього напрямку справило широке розповсюдження системного підходу і представлення про конструктивний характер сучасних географічних досліджень. В змісті науки ресурсно-географічна спрямованість досліджень змінилась соціально-географічною, а пізніше стали вестися пошуки теоретичних обґрунтувань, пов'язаних з гуманістичним, економічним, управлінським та іншими аспектами рекреаційної діяльності та туризму.

Географія туризму та рекреаційна географія є спорідненими, проте різними дисциплінами, їх співвідношення не до кінця визначено в науковому колі. Наслідком поглибленого відокремленого вивчення туристської проблематики в радянській географічній літературі стало розуміння необхідності чіткого понятійного розмежування дефініцій «рекреація» і «туризм» та ліквідація наукових різночитань в співвідношеннях цих двох термінів. На думку А.Ю. Александрової різниця між цими двома поняттями в першу чергу стосується змістового наповнення. Рекреація – відновлення сил людини витрачених в процесі трудової діяльності. Рекреація є специфічною біологічною активністю суб'єкта, а туризм в першу чергу соціально-економічною сферою діяльності. Крім цього різниця також в об'ємі понять: рекреація містить в собі короткочасну рекреаційну активність в межах повсякденності, в той час як туризм, навпаки, заперечує будь-які прояви буденності та рутинності. Різниця ще і в тому, що подорожі із службовими цілями є невід'ємною складовою туризму, тоді як рекреація виключає професійні види діяльності людини. Отже туристська діяльність не завжди є рекреаційною і навпаки [1].

Географія вивчає туризм як різновид діяльності людини. Будь-яка діяльність людини відбувається в часі та просторі, і саме туристська діяльність маючи чітко виражену «географічність», відноситься до числа найбільш просторово виражених та характеризується територіальною вибірковістю, формуючи при цьому особливі типи простору та часу – туристський час та туристський простір. В радянській школі рекреаційної географії було висунуто положення про рекреаційний простір, як частину соціального та культурного простору пов'язану з організацією з рекреаційної діяльності, роблячи акцент на тому, що практично весь простір діяльності людини можна розглядати в якості рекреаційного.

Отже, при такому широкому трактуванні, багато вчених в галузі рекреаційної географії ототожнюють поняття рекреаційного та туристичного простору, і таким чином географія туризму і рекреаційна географія мають спільний об'єкт дослідження – рекреаційний простір. В той же час предмети дослідження різняться так же, як і самі поняття туризму та рекреації. Рекреаційна географія вивчає територіальну організацію рекреаційної діяльності, а предметом дослідження географії туризму є територіальна організація (самоорганізація) туристської організації людей. Отже, (за визначенням А.Ю. Александрової) географія туризму – це галузева суспільно-географічна наука про просторові закономірності та особливості функціонування та розвитку територіальних систем організації та самоорганізації туристської діяльності людей. Саме поняття самоорганізації туризму є домінуючим, ключовим в сучасній суспільно-географічній науці, тим самим акцент переноситься зі статички на динаміку та еволюцію, а формування просторових структур туризму постає як об'єктивний процес [1]. Отже, виходячи з наведеного визначення, географія туризму вивчає чинники територіальної організації туристської діяльності, просторово-часову вибірковість в поведінці туристів, встановлює причини територіально нерівномірності споживацького попиту на туристські продукти, а також закономірності розміщення різних типів туристських підприємств і вплив туризму на галузеву та територіальну структури країн та регіонів.

Дещо інше визначення географії туризму пропонує О.О. Любіцева: географія туризму – це галузь географічних знань про просторово-часові закономірності функціонування туризму як суспільного явища. Таким чином, об'єктом географія туризму автор вважає ринок туристичних послуг, а предметом – форми його територіальної організації, які формуються за конкретних умов ринкового середовища, відтворюючи сукупну дію об'єктивних умов та суб'єктивних чинників на певній території [3].

Що стосується географічних досліджень за кордоном, то перша робота, в якій було зроблено спробу визначити межі географії туризму, належить австрійському вченому І. Страднеру (1905 р.). У своїй праці «Туризм», він пише, що географія туризму, разом з дослідженнями туристського руху, і пов'язаних з ним економічних наслідків, повинна займатися також вивченням пам'яток природного та антропогенного характеру, які формують туристську привабливість території. З часом, туристська проблематика почала вивчатися географами Німеччини, Польщі, Франції, Великобританії та інших країн Європи, а також Америки, Канади, Японії, Австралії. Більшість закордонних теорій географії туризму виходять з визначення туризму як форми тимчасової міграції людей і представляють його в якості системи, що складається з двох взаємопов'язаних елементів: місця відправлення та місця призначення. При цьому автори концентрують свою увагу на різних зрізах цієї системи, розставляють різні акценти на її компоненти, використовують різний

термінологічний апарат. При всьому різноманітті існуючі туристські моделі можна об'єднати в чотири класи: моделі туристських подорожей (переміщень), моделі відправлень-прибуттів, структурні моделі та моделі розвитку туризму.

Виходячи з усього вищесказаного, основними завданнями географії туризму, як концептуальної складової туризмології є:

- географічне вивчення придатності території для занять туризмом, з врахуванням його форм і сезонності, впливом туризму на територію й формування його господарського комплексу;
- дослідження кола умов та чинників, що впливають на формування попиту та пропозиції на туристичні послуги, їх просторово-часової структури, динаміки, диференціації, напрямків та сили впливу з метою прогнозування розвитку та моделювання туристичного процесу;
- аналіз впливу та проявів загальносвітових закономірностей розвитку туризму в конкретних умовах національного ринку з метою розробки принципів його територіальної організації;
- визначення місця і ролі національного туристського ринку в глобальному та регіональному туристському процесі;
- дослідження просторово-часової структури й територіальної диференціації туристського споживання, яке відтворює рівень сформованості внутрішнього ринку, та оптимізація просторової організації туризму за допомогою проектування територіальних систем туризму;
- вивчення рівня сформованості, комплексно-пропорційного розвитку індустрії туризму, її відповідності обсягу та структурі попиту, форм територіального зосередження попиту та територіальної організації індустрії туризму;[3]
- вивчення рекреаційних ресурсів, які лежать в основі формування специфічних видів туристичної діяльності і визначення туристської спеціалізації районів відпочинку;
- аналіз історичних та соціально-економічних передумов розвитку туризму, територіальної організації його матеріальної бази та туристської політики в різних регіонах та країнах світу
- дослідження основних напрямків туристських потоків, географічного розподілення доходів і видатків в міжнародному туризмі, визначення значення туризму в економіці окремих країн, регіонів та світу в цілому;
- обґрунтування стратегії усталеного розвитку і безпеки розвитку туристських територій, розробки основ управління комплексними територіально організованими системами туризму та прогнозування їх розвитку. При цьому суспільно-географічні дослідження можуть охоплювати території різного рангу – як з вже склавшимися туристськими функціями, так і ті, де туристська діяльність, не

дивлячись на наявність необхідних умов і ресурсів, проявляється слабо, або взагалі відсутня.

Не менш важливою проблемою, яку повинна вирішувати географія туризму, є оцінка території для ефективного розвитку туризму і забезпечення його суспільної функції. Ця оцінка включає: 1) розробку методик визначення потреб в туризмі, потенційного та реального попиту на туристські послуги, які б відбивали регіональну специфіку; 2) розробку методик оцінки туристської привабливості територій, та відповідних методик оцінки можливостей використання територій в туризмі, які б враховували регіональні відміни як ресурсного, так і інфраструктурного забезпечення, не тільки кількісні та якісні характеристики об'єктів, а й інвестиційну привабливість територій.

Також розвитку набувають дослідження екологічних аспектів функціонування туризму, орієнтоване на визначення закономірностей територіальної диференціації антропогенного тиску на природне середовище, моніторингу і прогнозу стану природних комплексів в центрах масового туризму, конструктивних моделей раціонального туристського природокористування, відтворення природних властивостей територій туристського використання, розвитку екологічного туризму. [3] Результатом проектування територіальних систем туризму, повинна стати оптимізація просторової організації туристської діяльності, що ґрунтується на триєдності природи, населення і господарства; адже, просторова організація туризму реалізується заради людини, підвищення рівня та якості її життя, в тому числі у задоволенні її туристських потреб. В цьому і є конструктивна роль географії туризму і стратегічна спрямованість прикладних туристсько-географічних досліджень. Дуже важливою функцією географії туризму є інформування населення про туристський потенціал території. Вона дає людям представлення про види і форми туризму, значимі об'єкти природи, культури і історії, а також про підприємства індустрії туризму, що знаходяться в їх країні або закордоном. Таким чином, географія туризму пробуджує інтерес у потенційних туристів до вже існуючих або потенційних туристських центрів і цілеспрямовано формує бажання їх відвідати.

Висновки. Таким чином, географія туризму на сучасному етапі повинна взяти на себе розробку теоретико-методологічних засад, методики та методів геопросторової організації туризму, як суспільного явища, оскільки має для цього достатню наукову і практичну базу. Такі розробки стануть вагомим внеском в туризмологію як теорію розвитку і функціонування туризму. О.О. Любіцева вважає, що розвиток географії туризму знаходиться на високому теоретичному рівні, і наукова дисципліна здатна, по-перше безпосередньо відбиваючи функціонально-змістовну сутність такого складного явища як туризм, вчасно реагувати на вимоги модернізації концептуальних аспектів; по-друге, саме ґрунтуючись на цьому, визначає їх ключову роль в реалізації синергетичного підходу у формуванні вихідних теоретико-методологічних засад туризмології як

цілісного і єдиного у світоглядному відношенні системного розуміння туризму.

1. *География туризма : учебник / кол. авторов ; под ред. А.Ю. Александровой. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: КНОРУС, 2009 – 592 с.*
2. *Глушко А.А, Сазыкин А.М. География туризма – Владивосток: «Дальневосточный университет», 2002. – 265 с.*
3. *Любіцева.О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) – 3-е вид., перероб. та доп. – К.: «Альтерпрес», 2005. – 436 с.*
4. *Любіцева.О.О. Туризмознавство: вступ до фаху : підручник / О.О. Любіцева, В.К. Бабарицька. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 335 с.*
5. *Романов А.А., Саакянц Р.Г. География туризма: Учебное пособие. – М.: Советский спорт, 2002. – 464 с.*
6. *Самойленко А.А. География туризма: Учебное пособие. – Ростов н/Д. : «Феникс», 2006. – 368 с.*